

Закир АВШАР Хаджи Байрам Вели университеті, Түркия, Анкара қ.
e-mail: zakir.avsar@hbv.edu.tr**КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРІСІ ТУРАЛЫ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
БАҚ РӨЛІ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР**

Бұл зерттеудің мақсаты мен идеясы – ғаламдық атмосфераға зиян тигізетін және елеулі әлеуметтік-экономикалық және экологиялық қауіптер тудыратын адам әрекеттерінің нәтижесі болып табылатын климаттың өзгеруінің дүниежүзілік проблемасын шешуде БАҚ-тың маңызды рөлін анықтау. Ғылыми жұмыстың басты бағыттары аталған мәселенің жаһандық ауқымын бағалау және осы жүйедегі ақпараттандыру жұмыстарын арттыру, сонымен қатар медиа бірлестіктерді тиімді де ықпалды әрекеттерге ынталандыру үдерістерін қарқындалту негізінде жүргізіледі. Климат өзгеруінің адамзаттың дамуына және оның болашағына зор қауіп төндіретіні жүйелі түрде айтылып жүрсе де, жұртшылықтың оны түсінуі проблемалық күйінде қалып отыр. Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық пікірді қалыптастыратын, көпшіліктің азаматтық белсенділігін арттыруға әсер ететін және олардың белгілі бір мәселелерді жұмыла шешуіне ықпал ететін негізгі ақпарат көзі ретінде маңызды рөл атқаратыны белгілі. Осы орайда, автор бұл мәселені жан-жақты талдап, осы зерттеудің нәтижелері мен талдауын климаттық өзгерістерді тиімді шешудің ұтымды жолы ретінде ұсынады. Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы – БАҚ мамандарының климаттық тақырыптар бойынша жақсы хабардар болуы мен бұл тақырыптың оқылымын арттыруды қамтамасыз ету және климатқа қатысты мазмұнды коммуникациялық оқу бағдарламаларына қосуға шақыру. Мақаланың әдістемесі БАҚ-тардағы климаттың өзгеруі мәселесінің көтерілу деңгейін нақты ғылыми әдіс-тәсілдерді қолдана отырып анықтау және әлеуметтік медиалардағы климаттың өзгеруін жоққа шығару тұжырымдамаларын да кешенді түрде қарастыру. Сондай-ақ, нәтижелердің қолданбалық маңыздылығы деректі фильмдердің климаттық дағдарыстың қауіп-қатері мен зияндылығының зардабын хабарлау және қоғамдық пікірді қалыптастыру үшін қуатты құрал болатындығынан және әлеуетінің жоғары екенінен көрінеді. Зерттеуде көпшіліктің санасына өзгеріс әкелген әсерлі деректі фильмдердің мысалдары келтірілген. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – әртүрлі медиа платформаларда климат пен қоршаған орта туралы ақпараттарды жүйелі түрде жұртшылыққа ұсынып, олардың сауаттылығын арттыру.

Түйін сөздер: климаттың өзгеруі, журналистика, жаһандық климаттық дағдарыс, деректі фильмдер, қоршаған орта.

Zakir AVŞAR

Hacı Bayram Veli University, Turkey, Ankara

Media's role in shaping climate change awareness: challenges and opportunities

The purpose and idea of this study is to determine the significant role of the media in confronting the worldwide issue of climate change, which arises from human actions that disturb the global atmosphere and create severe socio-economic and environmental hazards. The main focuses of the scientific work are on the worldwide scope of climate change and the obligation of media associations to raise awareness and inspire action. While climate change represents a significant hazard, its comprehension by the public remains problematic. Media plays a crucial role as a primary source of information that shapes public opinions, influences civic participation, and fosters awareness. Therefore, the results and analysis of this study propose effective climate journalism as a solution, stressing the practical significance of the article to ensure that media professionals are well informed and trained on climate topics, and calling for climate-related content in communication curricula. The article's methodology examines the issue of climate change denial and identifies numerous groups, including the media, who contribute to skepticism. Additionally, the practical implications of the findings highlight the potential of documentaries as a powerful instrument for communicating the gravity of the climate crisis and shaping public opinion. The study provides examples of impactful documentaries that have made a difference. The scientific significance of the study involves collaboration among communication scholars, media outlets and institutions, demonstrating the important value of scientific work in elevating climate and environmental awareness across diverse media platforms.

Keywords: climate change, journalism, global climate crisis, documentaries, environment.

Закир АВШАР

Университет Хаджи Байрам Вели, Турция, г. Анкара
e-mail: zakir.avsar@hbv.edu.tr

**Роль СМИ в формировании осведомленности
об изменении климата: вызовы и возможности**

Цель и идея данного исследования – определить значимую роль средств массовой информации в решении всемирной проблемы изменения климата, возникающую в результате антропогенных действий, нарушающих глобальную атмосферу и создающих серьезные социально-экономические и экологические опасности. Основные направления научной работы заключаются в изучении глобальных масштабов изменения климата и выявлении возможностей и обязанностей медиаассоциаций повышать осведомленность и вдохновлять к действиям. На фоне высокой опасности изменений климата, его понимание общественностью остается проблематичным. СМИ играют решающую роль в качестве основного источника информации, который формирует общественное мнение, влияет на гражданское участие и способствует повышению осведомленности.

Таким образом, аналитическая часть и результаты данного исследования предлагают эффективную климатическую журналистику в качестве решения вопросов осведомленности аудитории в сфере экологических проблем. Практическая значимость заключается в усилении компетенций работников сферы медиа, повышении и качестве информирования и обучения журналистов по данной тематике, обосновании включения связанного с климатом контента в коммуникационные учебные программы.

Методология статьи рассматривает проблему отрицания изменения климата, выявляет многочисленные группы, в том числе средства массовой информации, которые способствуют скептицизму. Кроме того, практическое значение итогов работы акцентирует внимание на потенциале документальных фильмов как мощного инструмента информирования о серьезности климатического кризиса и формирования общественного мнения. В исследовании приводятся примеры впечатляющих документальных фильмов, которые изменили ситуацию. Научная значимость исследования подразумевает сотрудничество между учеными в области коммуникации, средствами массовой информации и учреждениями, что показывает важную ценность научной работы в повышении осведомленности о климате и окружающей среде на различных медиаплатформах.

Ключевые слова: изменение климата, журналистика, глобальный климатический кризис, документальные фильмы, окружающая среда.

Кіріспе

Климаттың өзгеруі адамдардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени өміріне түбегейлі әсер ететін өзгерістерді алып келуі мүмкін екендігін білуіміз керек. Климаттың өзгерісі, жаһандық жылыну үдерісі сияқты күрделі мәселелерді шешу үшін, қоғам бұл жағдайдан хабардар болып, мәселені шешуге әрекет ету керек. (Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенция, 1992: 5). Климаттың өзгеруі, адамның тікелей немесе жанама түрде жасаған іс әрекетінен туындайтын көрініс. Жаһандық атмосфераның өзгеріске енуі, адамзат және басқа да тіршілік иелеріне кері әсерін көрсетуде, яғни ауа температурасының көтерілуіне байланысты әр түрлі құбылыстарының орын алуы, құрғақшылық, ауылшаруашылық өнімділігінің төмендеуі сияқты көріністер жанды тіршілік иелерінің өмір сүру процессін қиындатып жатыр (Учар., 2019:740). Біріккен Ұлттар Ұйымының

Климаттың өзгеруі жөніндегі (1992:2) негіздемелік конвенциясына сәйкес: климаттың өзгеруі барлық елдердің ортақ жауапкершілігіне және әлеуметтік-экономикалық жағдайына сәйкес проблемалық жағдайды шешуге күш біріктіру керек. Климаттың өзгеруі тек ғана бірнеше елдермен байланысты ғана емес бұдан да тыс маңызы бары айқын. Негізгі мағына – «Жаһандық жылыну» тіркесіндегі «Жаһандық» сөзі. АҚШ-тың бұрынғы президентінің көмекшісі әрі эколог Аль Гор өз сөзінде: Біздің бір дүниеміз, бір болашағымыз, бір тағдырымыз бар бір адамзатпыз. Сондықтан әлемімізді бірге қорғауымыз керек- деген сөзі климат өзгерісі жаһандық әрі ортақ тақырып екендігін баяндайды. Жоғарыда аталған себепті, климаттың өзгеруімен күресті халықаралық деңгейде бақылау керек. Бұл тұрғыда «халықаралық қоғамдық саланың» маңызды бөлшегін құрайтын БАҚ ұйымдарына маңызды жауапкершілік жүктеледі. Климаттың өзгерісі, адамзат үшін ең

ауқымды мәселердің бірі болса да, көптеген адамдар оның күрделілігін толық қанды түсіне бермейді (Мосер, 2010). Бұл тұрғыда әртүрлі тақырыптардағыдай, климат өзгерісінде де БАҚ өзіндік ағартушылық жұмысын белсенді түрде атқару қажет. Азаматтардың көпшілігі климат және қоршаған ортаға байланысты туындап жатқан жағдайлардың алғашқы әрі жалпы ақпаратты БАҚ арқылы ғана біле алады (Бругеманн, 2017; Ньюман., 2020). Сонымен қатар, дұрыс ақпарат беретін БАҚ-ты жіте бақылайтын азаматтардың мәселелерді шешуге байланысты платформалардың артқандығы байқалады (Өстман, 2014). Бұл себепті, климаттық жаңалықтардан басқа, климатқа байланысты медиа контенттердің барлық түрлері (деректі фильмдер, кинолар, науқандар, қоғамдық хабарландырулар, билбордтар, бағандар және т.б.) қоғамдық білімді қалыптастыру, азаматтар арасында пікірталаспен белсенділікті артыруға үлесі зор болмақ. Негізі, климат пен экология туралы ағартушылықпен қоршаған ортаға деген аяушылықты оятатын маңызды құралдардың бірі-медиа контент. Дегенмен, кейбір БАҚ ұйымдары өкінішке орай экологиямен климат туралы ақпаратты толық қанды дұрыс жеткізе алмайтынын байқауға болады. Екінші жағынан, бұл күрделі тақырыпты өз жауапкершілігі ретінде сезінетін БАҚ ұйымдарда жоқ емес. Осы тұрғыда бұл зерттеудің мақсаты климаттың өзгеруі туралы жаңалықтарда байқалатын жалған көріністерді анықтау және экологиялық журналистикаға қойылатын маңызды талаптарды талқылау болып табылады. Бұл зерттеу жұмысы сонымен қатар, ықпалды медиа түрі болып табылатын, деректі фильмдерден климаттық дағдарысқа байланысты оң мысалдарды ұсынады. БАҚ дағы түрлі мазмұндағы дұрыс әрі бұрыс мысалдарды талдау арқылы елімізде әлі де толық көңіл бөлінбеген бұл салаға, бұл зерттеу мақаласы өз үлесін қосады деген сенімдеміз.

Климаттың өзгеруіне байланысты ақпарат

Климаттың өзгеріс тақырыбы басқа тарапынан жаңалыққа жанасуы мүмкін. Саясаткерлерді жұмылдырып бір күш ретінде мәселені шешуге әрекет еткізе алса бір тараптан керсінше бұрыс саясатты сынай алады. Екіншіден, климаттың өзгеруі туралы үнсіз қалу арқылы саяси субъектілер қысқа мерзімді зиян келтіруі мүмкін популизмге негізделген саясаттар үшін жол жасай алады (Гавин, 2009 773-

774). Жоғарыда айтып өткендей климаттың тағдырын оң немесе бұрыс тұрғыда шешуге БАҚ-тың алар үлесі орасан зор. Дегенмен БАҚ қазіргі уақытта климаттың өзгеруіне байланысты қоғамға ой салатын жаңалықтардан көрі, көрерменнің назарын аудару үшін сенсация болатын, дер кезде орын алған оқиғаларды жарнамалауды мақсат етеді. Қоршаған орта және климат жаңалықтары экологиялық проблемалардың және олар әсер ететін үлкен топтардың әсерлі салдары болмаса, бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аудармайды. Қоршаған орта және климат жаңалықтары экологиялық проблемалардың және олар әсер ететін үлкен топтардың әсерлі салдары болмаса, бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аудармайды. Қоршаған орта мен климат туралы жаңалықтар экологиялық проблемалардың және олар әсер ететін үлкен топтардың әсерлі салдары болмаса, БАҚ назарын аудармайды. Климаттың өзгерісі туралы хабарларда оның себеп салдары айтылмайды, тек орын алған апаттар ғана баяндалады (Демиржан, 2016:57).

Сонымен қатар, апаттар мен климат өзгерісіндегі өз арасы байланысын жаңалықтарда айтылмайды. Шахиның Австралияның 2019-2020 жылдардың жаз айларында орын алған өрттердің қалай хабарланғаны туралы зерттеуде ең назар аударларық ақпарат климаттың өзгерісіне байланыс жасалмағаны анықталады. Осы оқиғаға байланысты хабарларда апаттардың климат өзгерісінің салдары 77,52% көрсетілмейтіні айқындалады. Өрт апатының салдары айтылғанмен өрттің қоршаған ортаның теңсіздігінен орын алғандығы ақпаратта берілмеген. Сол себепті ақпарат та өз өзектілігін жоғалтқан. Осы хабарға байланысты журналист ақпаратта климат өзгерісімен өрт апатының байланысын анықтап көрсетсе де, хабар агенттіктердің немесе медиа ұйымдарының жиналысында бұл себеп салдарға назар аудармағандығы байқалған. Бұдан да басқа жаңалықтардың 72,87% де ғылыми зерттеулердің қолданылмағаны мәлім болды. Климаттық өзгеріс туралы хабарларда ғалымдардың зерттеулері әрі пікірлері өмірлік маңызы бар дүние.

Бұқаралық ақпарат құралдарының климаттың өзгеруі туралы ақпарат толық қанды берілмейді және бұл тақырыпты жаңалықтарда ұсынған кезде жан-жақты мазмұнды қамтамасыз етпейтін кемшілік тайға таңба басқандай. Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары мен

элеуметтік медиа, қоршаған орта мен климаттың өзгеруі туралы жаңалықтарда мазмұнсыз сөздерді қолдану арқылы бұл қауіпті тривиализациялауы мүмкін. Мысалы, табиғи апаттарды алаңдатарлық жағдай ретінде қарауды қажет етпейтін табиғи оқиға ретінде беруге болады. Осылайша, апаттардың ауқымы және өмір мен мүліктің жоғалуы мүмкіндігі көлеңкеде қалады (Кайхан, 2020: 209-213).

Осы себепті БАҚ-тың климаттың өзгеруі сияқты жаһандық экологиялық проблемаларды шешуге қосқан үлесін қамтамасыз ету үшін БАҚ өкілдері алдымен осы мәселе бойынша оқытылуы немесе хабардар болуы керек сияқты (Демиржан, 2016: 57). Осы мақсатта журналистика факультеттерінің оқу жоспарларына климаттың өзгеруі туралы тақырыпты қосу және БАҚ мамандарына арналған оқу бағдарламаларын дайындау тиімді болмақ.

БАҚ-тың климат өзгерісін қабылдамауы

Климаттың өзгеруі адамдар мен басқа да тіршілік иелерінің өміріне көптеген кері әсерін байқатса да, климаттың өзгеруі әртүрлі себептермен жоққа шығарылуы мүмкін. Климаттың өзгеруін жоққа шығаратын топтарға ғалымдар, үкіметтер, саяси топтар, діни институттар, өнеркәсіптік компаниялар және БАҚ сияқты әртүрлі ұйымдар кіреді. Бұған қоса, климаттың өзгеруін халықта жоққа шығаруы мүмкін (Бжонберг, 2017: 235-236). Бұл жоққа шығарудың себептерінің бірі – экологиялық әділеттіліктің орнамауы. Әртүрлі экологиялық оқиғалар мен шараларға келетін болсақ, шешім қабылдайтындар мен осы шешімдер әсер ететін қоғамдық топтар бірдей емес. Сонымен қатар, экологиялық мүмкіндіктерді өз пайдалары үшін қолданатын әрі элеуметтік немесе экономикалық пайда көзі ретінде қарайтындар осы мүмкіндіктердің сарқылуын қаламайды (Клайтон, 2016: 371-374).

Климаттың өзгеруінің құрбаны болған немесе болатын топтар оның өзгеруінің әсері қатал болатындығын қабылдамауы мүмкін. (Учар және басқалар 2019: 755-757) зерттеуінде әлемнің қоршаған ортаға қатысты әділ орын екеніне сену және элеуметтік тәртіпте топтық иерархияларды қолдау климаттың өзгеруін жоққа шығарумен қалай байланысты екенін зерттеді. Нәтижесінде олар элеуметтік үстемдік бағдары экологиялық әділетті әлемдік сенім мен климаттың өзгеруін жоққа шығару арасындағы қатынасты ішінара қабылдамайтынын анықтады. Бір тараптан, зерттеу нәтижелері қоршаған ортаға әділетті әлемдік

наным-сенімдері мен элеуметтік үстемдік бағдарының жоғары деңгейі бар адамдардың климаттық өзгерістерді қабылдауын өзгерту жолдарын іздеу қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, жоғары білім деңгейі бар қатысушылар білім деңгейі төмен адамдармен салыстырғанда климаттың өзгеруін аз мөлшерде жоққа шығаруға бейім болды. Осыған байланысты климаттың өзгеруімен күресуде білім берілуі өте маңызды. Климаттың өзгеруіне қарсы күресте тек элеуметтік деңгейі төмен топтар, қызметкерлер мен табысы аз адамдар зардабын шегеді деген алаңдаушылық осы күрестерге, тіпті апаттардың өзіне тікелей күмән келтіру қаупін тудырады. Сондықтан әділ өту және әділ қалыпқа келу өте маңызды. Климаттық дағдарысқа қарсы күрестің табыстылығы көпшілік бұқараның күреске сенімді болуына байланысты, ал олардың күрестегі сенімділігі күрестен туындаған мүмкіндіктер мен шығындарды әділ бөлуге және күрес параметрлерін ашық түрде қоғаммен бөлісуге байланысты. Күмән, сенімсіздік, демек, қастандық теориялары әділетсіздік пен қос стандарттармен қоректенеді (Шахин және Еренсү, 2020: 20).

Осыған байланысты БАҚ күдік пен әділетсіздік сезімін жоюға бағытталған көзқарасты ұстануы керек, сонымен қатар ашық және нақты ақпарат берілуі маңызды. Қыршындық теорияларын қисынсыз деп таңбалауды тоқтатып, бұл теориялар екіұштылық тудырған белгісіздік пен қобалжу атмосферасына ықпал болатын талпыныс екенін мойындау керек. Әсіресе ірі апаттарда: індеттердің, жер сілкіністерінің және соғыстардың тарих бойы шындыққа жанаспайтын мифтерге, аңыздар мен өсектерге материал бергенін және балама түсіндірулер мен мағыналық күш-жігердің нысаны болғанын біле отырып, негізгі мәселеге жақындау керек. Бұл тұрғыда адамдардың ақымақ немесе надандықтан қыршын теорияларына түспейтінін, керісінше, қастандық теориялары арқылы өздеріне және отбасыларына қауіп төндіретін үлкен өзгерістерден мән табуға тырысатынын қабылдаған дұрыс. Қастандық теориялары оларға қауіпсіз және күшті баспана ұсына алады, бұл оларды белгісіздіктің қорқынышынан біраз уақытқа құтқарады. Осы тұрғыдан алғанда, қастандық теорияларына қарсы дәрі – азаматтарды тікелей толғандыратын мәселелер бойынша ақпарат ағынының ашықтығы мен шындылығы. Ірі апаттар орын алған кезде тарапсыз, демократиялық және қанағаттанарлық ақпарат алмасу өте маңызды (Шахин және Еренсү, 2020: 20).

Осы себептерге байланысты климаттың өзгеруін жоққа шығаруға қарсы күресте БАҚ климаттың өзгеруі туралы нақты ақпаратты жеткізуі керек, қажет болған жағдайда дұрыс сарапшылардың пікірлерін іздеуі, қажетті сандық деректерді ұсынуы және мәселені себеп-салдарлық байланыстар контекстінде жаһандық деңгейде шешуі керек.

Мамандандырудың жаңа саласы ретінде экология журналистикасы

Ақпарат ағындары мен ресурстары мол бүгінгі медиа экожүйесінде негізгі жаңалықтар БАҚ климаттың өзгеруін қалай түсінетінімізді және оған қарсы қалай әрекет ету керектігін қалыптастыруда маңызды рөл атқаруды жалғастыруда (Келли-Костелло, 2021). Дәл осы себепті климаттық журналистика мамандану саласы ретінде жаңадан дамып келе жатқан және болашағы зор сала ретінде қаралуда. Климаттың өзгеруінің себептері, ол әлеуметтік, мәдени және экономикалық салдар мен ықпалдар болып табылады. Сондай-ақ климаттың өзгеруін азайту шаралары бойынша мемлекеттік саясатты дайындауға үлес қосады.

Экология журналистика мен климаттық коммуникация арасында тікелей байланыс бар. Климаттық коммуникация немесе климаттың өзгеруіне байланысты коммуникация – бұл климаттың антропогендік өзгеруінің себептеріне, табиғатына және әсерлеріне назар аударатын экологиялық коммуникация және ғылыми коммуникация саласы (Чадвик, 2017). Экология журналистика болса, климаттық коммуникациямен тікелей байланысты қазіргі заманның ең өзекті және маңызды мәселелерінің бірі болып табылатын климат пен экологиялық проблемаларға баса назар аударады. Экология тілшілері, бір жағынан, экологиялық проблемаларды анықтайды, екінші жағынан, болашақ болжамдар мен ғылыми деректерді анықтайды. Олар климаттық саммиттер мен келісімдерді бақылап, есеп береді.

Экологиялық журналистика климаттың өзгеруінің анықтамасы, сипаттамалары, себептері мен әсерлері, сондай-ақ оны азайту жолдары туралы ақпаратты жинайды және бағалайды. Осы жиналған материалдарды дәстүрлі және цифрлық медиа арқылы жалпы және тақырыптық аудиторияға таратады (Шафер және Пейнтер 2021). Журналистиканың осы жаңа саласының маңыздылығы күн сайын тереңірек зерделеніп, ұлттық және халықаралық журналистика са-

лаларынан бастап журналистика желілеріне дейінгі жаңа құрылымдар пайда болуда. Осы тұрғыда Оксфорд экология журналистика желісі (OCJN) Оксфорд университетіндегі Рейтер журналистикасын зерттеу институтының (<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/oxford-climate-journalism-network>) жаңа бағдарламасы болып табылады. Қарастырылып отырған бағдарламаның миссиясы журналистер мен редакторларға климаттың өзгеруі туралы жаңалықтар дерек көздеріне қол жеткізуге көмектесу, олардың бір-бірімен байланысуына мүмкіндік беру және климаттық дағдарыс туралы хабарлау кезінде кездесетін мәселелерді шешу болып табылады. Желіге қосылу тегін және корпоративтік немесе штаттан тыс журналистер үшін ашық.

Тақырып немесе мәселе туралы көбірек жаңалықтар жариялау әрқашан жақсы жаңалықтардың жариялануын білдірмейтінін атап өткен Пейнтер және Осака (2021). Экология журналистиканы жақсарту үшін қарастырылатын талаптарды төмендегідей атауға болады:

1. Аудиторияның күнделікті өміріне, тәжірибесіне және үмітіне сәйкес келетін жаңалық мазмұнын құрастыру;
2. Жаңалықтар веб-сайттарында климаттық жаңалықтарға арнайы көрінетін аймақтарды/бөлімдерді бөлу;
3. Жаңалық мәтіндерінде климат пен экологиялық проблемаларды сипаттаудан басқа, ықтимал шешімдер туралы ақпарат беру;
4. Пайдалы деректер көздерімен аудиторияның назарын аудару;
5. Мәселе туралы ұлттық және халықаралық сананы қалыптастыратындай жаһандық тұрғыдан жергілікті тұрғындарға ақпарат жеткізу.

Деректі фильмдердегі жаһандық климаттық дағдарыс

Деректі фильмдер де өзектілігі мен ауқымдылығына байланысты үлкен проблема болып табылатын климаттың өзгеруінің маңыздылығын ашу үшін маңызды рөл атқарады. Түркия үшін Мармара теңізінде биыл ғана орын алған және адам өліміне әкелген су тасқыны, орман өрттері мен климаттық дағдарыстың маңыздылығын түсіндіреді. Мәселенің өзектілігі тұжырымдаманы қолданудың өзгеруіне әкелді. Климаттың өзгеруінің орнына климаттық дағдарыс термині қолданыла бастады. Торнадо, дауыл, су тасқыны, құрғақшылық, мұздықтардың еруі, орман өрттері және су деңгейінің төмендеуі сияқты мәселелер тек бұқаралық ақпарат құ-

ралдары арқылы ғана мәлімет беріледі. Климаттық дағдарыс және оның салдары туралы біздің қабылдауымыз негізінен бұқаралық ақпарат құралдарында контент дайындайтын журналистер мен бағдарламашылар арқылы қалыптасады. Бұл маңызды мәселенің ауқымы мен оны шешу бойынша ұсыныстар өте кең ауқымда қарастырылуы керек. Осы дағдарысқа байланысты бұқаралық коммуникация шешімдер мен ұсыныстарын ұсынуда, талқылауда және жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Дунауэй «БАҚ суреттері тек экологиялық саясатты бейнелеп қана қоймайды, сонымен қатар экологияның белгілі бір мағыналарын натурализациялау арқылы қоғамдық пікірталастардың шекарасын қалыптастырады» (2015: 1). Яғни медиа суреттері де осы мәселе бойынша пікірталас шекараларын қалыптастырады. Осы салада біздің елде жүргізілген маңызды зерттеу Климаттың өзгеруі және БАҚ есебі (Шахин және Үзелгүн, 2016) климаттың өзгеруін медиа менеджерлері қалай қабылдағанын зерттейді. Мұндағы бағалауларда медиа менеджерлерінің климаттың өзгеруін алыс жерлерде орын алатын проблема ретінде қарастыратыны және мұздықтардың еруі және ақ аюлардың жойылуы сияқты мәселелермен күресудің маңызды болатыны атап өтіледі. деректі фильмдерді көргенді ұнататын адамдардың қызығушылығын тудырады және оқырман/көрермен бұл мәселені жаңалықтар бөлімнен көре алмайды (2016: 9). Сол сияқты, климат жаңалықтарына қарағанда қоршаған орта немесе ауаның ластануы туралы жаңалықтар жиі таратылады; Бұл жаңалықтар адамдарды шынымен мазалайды, ал болашаққа қатысты жаһандық ауқымдағы жаңалықтар қоғамды қызықтырмайды (2016: 9).

Климаттың өзгеруі туралы ақпарат құралдарын сыни көзқараспен зерделеген ғалымдар, БАҚ көздерін шындықтың айнасы ретінде емес, керісінше, халықтың климаттың өзгеруін қалай түсінетінін және қалай ойлайтынын қалыптастыруға қабілетті белсенді риторикалық агенттер ретінде қарастырылуы керек деп санайды (Дунавей, 2015: 1; Бойкофф, 2011). Бұқаралық ақпарат құралдары – бұл қоғамға күрделі климаттың дағдарысы туралы ғылымды түсіндіретін шешуші әдіс, сондықтан климаттық дағдарысқа қатысты дискурстарды қалыптастыруда өте ықпалды (Бойкофф, 2011). Соңғы жиырма бес жылда климаттың өзгеруі туралы деректі фильмдер таныла басталды деп айтуға болады. Мұндай деректі

фильмдер жұртшылық үшін әртүрлі саяси және әлеуметтік мәселелермен, соның ішінде климаттық дағдарыспен айналысудың танымал әдісіне айналуға (Голландия, 2020). Бұл өнер саласы үлкен аудиторияны қамту мүмкіндігіне ие бұқаралық коммуникацияның барған сайын қолжетімді түрлері болып табылады.

«Ыңғайсыз» шындық фильмі 2007 жылы «Оскар» сыйлығын жеңіп алды және Альберт Арнольд Горға Климаттың өзгеруі жөніндегі үкіметаралық топпен бірге Нобель бейбітшілік сыйлығын алуына ықпал етті. 1993-2001 жылдар аралығында Америка Құрама Штаттарының вице-президенті болған Аль Гор Демократиялық партияның президенттікке кандидаты Республикалық партияның кандидаты Джордж Бушқа сайлауда жеңіліп, жаһандық жылыну мәселесімен айналыса бастағаннан кейін саясаттан кетті. Нобель комитеті бұл іріктеу «климаттың техногендік өзгерістері туралы көбірек білімді құру және тарату және мұндай өзгерістерге қарсы тұру үшін қажетті шаралардың негізін қалау әрекеттерінен» туындағанын түсіндірді (Нобель бейбітшілік сыйлығы, 2007). Деректі фильм – бұл теңіздер, ауа райы оқиғалары, азық-түлік және қоғамдық денсаулық тұрғысынан климаттың өзгеруінің салдарына назар аударудың маңызды құралы. Оны табиғаттың дауысын тікелей ести алатын және өте тиімді көрнекі мазмұнға ие дұрыс құрал ретінде анықтауға болады. Жұртшылықтың климаттық дағдарысқа деген қызығушылығын арттырып, жоғары қаралымға қол жеткізген тағы бір деректі фильм – танымал тұлғалардың қатысуымен түсірілген «Тасқынға дейін» (2016) деректі фильмі. Деректі фильм режиссерлері климаттық дағдарысқа қатысты әлемде болып жатқан оқиғаларға белгілі бір сезімталдық пен перспективаны қамтамасыз ету үшін даулы мәселелерді бейнелейді. Бұл мәселенің күрделі сипатын түсінеді және белгілі бір көзқарастарға қатысты қоғамның сенімділік көзқарасын оятуы мүмкін. Көру және есту экспрессиясының қарқынды әсері қоршаған ортадағы адам қолымен жойылудың ықтимал салдарын түсінуде сезімталдықты қамтамасыз етеді.

Түркияда осы тақырыпта түсірілген деректі фильмдердің бірі «25 литр» болашақта болуы мүмкін су тапшылығын қарастырады. Түркия әс банкасы қаржыландырған «Ауыл шаруашылығына арналған су» деректі фильмі ауыл шаруашылығындағы дәстүрлі техникалардың өзгеруіне назар аударады және мәселелерді

шешу үшін мемлекеттік, жеке және азаматтық қоғамның ынтымақтастығына баса назар аударды. Климат мәселесі Эзги Мола, Халит Эргенч, Озан Гүвен және Серенай Сарыкая сынды танымал тұлғалардың қатысуымен өтетін бірқатар деректі туындылардан тұрады.

Деректі фильмдер аудитория климаттық дағдарыстың себептері мен салдары туралы ақпарат алып, осы тақырып бойынша өз пікірлерін қалыптастыратын пайдалы құрал болып табылады. Деректі фильмдер проблемаларды талқылауды, зерттеуді және сипаттауды жалғастырады. Климаттық дағдарыс туралы деректі фильмдер осы бағыттағы шешім жолдарын табуға пайдалы құрал болады. Болашақта да осы мақсатқа септігін тигізеді.

Қорытынды

БАҚ ғылыми ақпаратты таратудың және жаһандық жылыну, қоршаған ортаның ластануы және парниктік газдар шығарындылары сияқты мәселелер бойынша салауатты қоғамдық пікір қалыптастырудың маңызды құралына айналуға. Жаңалықтармен қатар, әлем алдында тұрған ең маңызды мәселелердің бірі болып табылатын климат пен қоршаған орта туралы ақпарат алу үрдісі деректі фильмдер, фильмдер, қоғамдық таныстырулар және пікірталас бағдарламалары сияқты ақпарат құралдары арқылы жасалады. Бұқаралық ақпарат құралдары осы маңызды жауапкершілікті атқара отырып, толық емес және жалған ақпараттан тыс өзектілі жоғары мәселені дұрыс түсінбеуді де тудыруы мүмкін. Климаттық дағдарыс нәтижесінде пайда болған

кейбір табиғи апаттарды жеке оқиғалар ретінде көрсету жалпы климаттық дағдарысты елемуге әкелуі мүмкін. Бір тараптан, экологиялық журналистиканың мамандандырудың жаңа саласы ретінде пайда болуы мәселені келешекте қоғам күн тәртібіне нақты әрі жан-жақты жеткізу тұрғысынан маңызды. Экологиялық журналистика дамып келе жатқан сала болса да, экология журналистикаға қатысты этикалық қағидалар қалыптаса бастағаны, эко журналистерге арналған желілердің құрылғаны және сәтті климаттық жаңалықтар үшін марапаттау рәсімдері ұйымдастырылғаны байқалады. Осы оң өзгерістерді қолдау үшін журналистика факультеттерінің оқу бағдарламасына ғылыми журналистика курстарын, соның ішінде климат пен қоршаған ортаны қорғауды енгізу маңызды. Бұл курстарда жас журналистерге климат және қоршаған орта журналистикасының дұрыс жаңалық дереккөздері, осы дереккөздерге қол жеткізу жолдары, климат/қоршаған орта саммиттері және ұлттық/халықаралық заңнама тақырыптары бойынша дәрістер оқытылады.

Қортындылай келе, жаңалықтар климат пен қоршаған орта туралы ақпараттандыратын тек бір медиа контент емес: халықтың нақты ақпарат алуына, біліктілігін арттыруда деректі фильмдер мен киноның да тиімді болатынын ұмытпаған жөн. Сондықтан медиа-контенттің барлық түрлерінде климат пен экологиялық біліктілікті қалыптастыру үшін коммуникациялық ғалымдар, медиа секторы, ұлттық және халықаралық институттар мен ұйымдар арасындағы ынтымақтастық қажет.

Әдібеттер

Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемілік конвенциясы (1992). https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf

Бойкофф, М.Т. (2011). Әлемдік сахна. Климат үшін кім сөйлейді?: Климаттың өзгеруі туралы бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауын түсіну (1–29 беттер). Кембридж университетінің баспасөзі.

Бьорнберг, К. Е. және т.б. (2017). «Климат және қоршаған орта туралы ғылымды теріске шығару: 1990-2015 жылдары жарияланған ғылыми әдебиеттерге шолу». Таза өндіріс журналы, 167-бет, б. 229-241.

Брюггеман, М. (2017). «Климаттың өзгеруін жазатын ғылыми журналистердің рөлдерін өзгерту». Оксфордтық климат туралы ғылым энциклопедиясы. doi: 10.1093/acrefore/9780190228620.013.354.

Чадвик, А. Е. (2017). «Климаттың өзгеруі туралы коммуникация». Оксфорд зерттеу коммуникация энциклопедиясы. doi: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.22. ISBN 978-0-19-022861-3.

Clayton, S. et al. (2016). «Әділет және экологиялық тұрақтылық». Әлеуметтік әділеттілік теориясы мен зерттеулерінің анықтамалығы. Ред: Клара Саббаг және Манфред Шмитт. Нью-Йорк: Спрингер, б. 369-386.

Демирджан, М., Туран, Н., Арабажы, Х., Кошкун, М., Туркоглу, Н. және Чичек, И. (2016). Күн тәртібін құру үлгісіне сәйкес баспа басылымдарындағы климаттың өзгеруі туралы жаңалықтар мен бағандарды талдау. ТУЖАУМ халықаралық география симпозиумы, 13, 14.

Дунауэй, Ф. (2015). Жасылды көру: Американың қоршаған орта суреттерін пайдалану және теріс пайдалану. Чикаго университетінің баспасөзі

- Гэвин, Н.Т. (2009). Климаттың өзгеруін шешу: БАҚ перспективасы. Экологиялық саясат, 18(5), 765-780.
- Голландия, Е.С. (2020). Антигеосаяси кинематографиялық көз: деректі фильм және сыни геосаясат. Географиялық компас, Advance интернет-басылымы., e12536. <https://doi.org/10.1111/gec3.12536>
- Қайыхан, Б. (2020). Қазіргі әлемдегі тәуекел туралы әңгіме. Анкара: Утопия баспасы.
- Келли-Костелло, А. (2021). Неліктен климаттың өзгеруі жаһандық саммиттерден тыс жаңалықтар күн тәртібінде қалуы керек, <https://theconversation.com/why-climate-change-must-stay-on-the-news-agenda-beyond-global-summits-171845>, 8 желтоқсан 2021 ж. .
- Мозер, С.С. (2010). Климаттың өзгеруі туралы хабарлау: тарих, қиындықтар, процесс және болашақ бағыттар. ВАЙРС Климат Өзгеріс ,1,31–53.
- Ньюман, Н., Флетчер, Р., Клейс Нильсен, Р., Анди, С. және Шульц, А. (2020). Рейтерс институт сандық жаңалық рапорты 2020. Рейтерстің журналистиканы зерттеу институты.
- Бейбітшілік саласындағы Нобель сыйлығы (2007). <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/press-release/> 12.03.2022.
- Өстман, Дж. (2014). «Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың қоршаған ортаны қорғауға әсері: саяси әлеуметтену тәсілі». Қоршаған ортамен байланыс 8 (1): 92–109.
- Суретші Дж.; Осака, С. (2019). «Климаттық дағдарысты жақсырақ қамту үшін бес кеңес», NiemanReports, <https://niemanreports.org/articles/five-tips-for-better-coverage-of-the-climate-crisis/>
- Шафер, М. S. and Пейнтер, J. (2021). Өзгеретін медиа экожүйесіндегі климаттық журналистика: Дүние жүзіндегі климаттың өзгеруіне байланысты жаңалықтардың өндірісін бағалау, WIREs Climate Change, <https://doi.org/10.1002/wcc.675>
- Шахин, М. (2020). Климаттың өзгеруі және ғылыми журналистика: Австралиядағы өрттерді қамтудағы ғылым ізі. Гүмүшхане университеті Коммуникация факультеті Электрондық журнал, 8(2), 1011-1030.
- Шахин, Y. және Üzelgun, M. A. (2016). Климаттың өзгеруі және БАҚ туралы есеп. Сабанжы университеті. Оксфорд зерттеу энциклопедиясы климат туралы ғылым, doi: 10.13140/RG.2.2.14963.94244
- Шахин, Y. және Egensü, S. (2020). Ковид-19 пандемиясын және климаттық дағдарысты бірге оқу. Mercator саясаты туралы қысқаша ақпарат.
- Учар, Г.К., Ялчын, М.Г. және Өздемир, Г. (2019). Климаттың өзгеруін жоққа шығарудың әлеуметтік үстемдік бағдарымен және экологиялық әділ әлемге сеніммен байланысы. Улудаг университетінің өнер және ғылым факультеті Әлеуметтік ғылымдар журналы, 20(37), 739-764.

References

- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf
- Boykoff, M. T. The world stage. In Who speaks for the climate?: Making sense of media reporting on climate change, 2011, (pp. 1–29). Cambridge University Press.
- Björnberg, K. E. vd. “Climate and Environmental Science Denial: A Review of the Scientific Literature Published in 1990-2015”. Journal of Cleaner Production, 2017, 67, p. 229-241.
- Brüggemann, M. “Shifting Roles of Science Journalists Covering Climate Change.” Oxford Research Encyclopedia of Climate Science, 2017, doi:10.1093/acrefore/9780190228620.013.354.
- Chadwick, A. E. “Climate Change Communication”. Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2017, doi:10.1093/acrefore/9780190228613.013.22. ISBN 978-0-19-022861-3.
- Clayton, S. vd. “Justice and Environmental Sustainability”. Handbook of Social Justice Theory and Research. Ed: Clara Sabagh ve Manfred Schmitt. New York: Springer, 2016, p. 369-386.
- Demircan, M., Turan, N., Arabacı, H., Coşkun, M., Türkoğlu, N., and Çiçek, İ. Gündem belirleme modeline göre yazılı basındaki iklim değişikliği haber ve köşe yazılarının analizi. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 2016, 13 (14).
- Dunaway, F. Seeing green: The use and abuse of American environmental images. University of Chicago Press, 2015.
- Gavin, N. T. Addressing climate change: a media perspective. *Environmental Politics*, 2009, 18(5), 765-780.
- Holland, E. C. The anti-geopolitical cinematic eye: Documentary film and critical geopolitics. Geography Compass, Advance online publication., 2020, e12536. <https://doi.org/10.1111/gec3.12536>
- Кайыхан, В. *Modern Dünyada Risk Söylemi*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2020.
- Kelly-Costello, Á. Why climate change must stay on the news agenda beyond global summits, 2021, <https://theconversation.com/why-climate-change-must-stay-on-the-news-agenda-beyond-global-summits-171845>, 8 Aralık 2021.
- Moser, S. C. Communicating climate change: History, challenges, process and future directions. WIREs Climate Change, 2010, 1, p. 31–53.
- Newman, N., Fletcher, R., Kleis Nielsen, R., Andi, S. and Schulz, A. Reuters Institute Digital News Report 2020. Reuters Institute for the Study of Journalism, 2020.
- Nobel Barış Ödülü, 2007, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/press-release/> 12.03.2022.
- Östman, J. “The Influence of Media use on Environmental Engagement: A Political Socialization Approach.” Environmental Communication, 2014, 8 (1): 92–109.
- Painter, J. & Osaka, S. “Five Tips for Better Coverage of the Climate Crisis”, NiemanReports, 2019, <https://niemanreports.org/articles/five-tips-for-better-coverage-of-the-climate-crisis/>

Schäfer, M. S. & Painter, J. Climate journalism in a changing media ecosystem: Assessing the production of climate change-related news around the World, *WIREs Climate Change*, 2021, <https://doi.org/10.1002/wcc.675>

Şahin, M. İklim Değişikliği ve Bilim Gazeteciliği: Avustralya Yangınları Haberlerinde Bilim İzi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2020, 8(2), 1011-1030.

Şahin, Ü. & Üzelgün, M. A. İklim Değişikliği ve Medya Raporu. Sabancı Üniversitesi. *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*, 2016, doi:10.13140/RG.2.2.14963.94244

Şahin, Ü. & Erensü, S. Covid-19 Pandemisini ve İklim Krizini Birlikte Okumak. *Mercator Politika Notu*, 2020.

Uçar, G. K., Yalçın, M. G., ve Özdemir, G. İklim Değişikliği İnkârının Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Ekolojik Adil Dünya İnancı ile İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 20(37), 739-764.

Movies:

İklim Meselesi (2017, Director: Altuğ Gültan).

Tarım İçin Su (2021, Director: Vedat Atasoy).

Before the Flood (2016, Director: Fisher Stevens).

An Inconvenient Truth (2007, Director: Davis Guggenheim).

25 Litre (2019, Director: Altuğ Gültan, Zeynep Dilara).

Авторлар туралы мәлімет:

Zakir avşar – Профессор, доктор, Хаджи Байрам Вели университеті, (Түркия, Анкара
эл. пошта: zakir.avsar@hbv.edu.tr)

Information about authors:

Zakir AVŞAR – Prof. Dr., Hacı Bayram Veli University, (Turkey, Ankara, e-mail: zakir.avsar@hbv.edu.tr)

Поступило 15 ноября 2023 г.

Принято 31 января 2024 г.